

68

Минералы

9(2)
п-57

Минералы
1918

2004

2012

9(2) ՏՕԲԹ, Ա. ԻՆԿԵՐՄԱՆ
Ի-57

ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՄԱ - ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

327.2
Ի-57
ԿՐ

ԹԱՐԳՄ. ՈՌԻՍԵՐԷՆԷ
ՊՈՆՏԱՅԻ

ԵՐԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՊՕՍԹԸՆ
1916

012

6913

327.2
p-51

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Թարգմանելով «Ներկայ Պատերազմի Պատմա-Տնտեսական Պատճառները» յօդուձաշարքը եւ հրատարակելով զայն որպէս գրքոյկ մը, մեր նպատակն է հայ գործաւորութեան ծանօթացնել տնտեսական ու քաղաքական ա՛յն ելեւէջներուն հետ որ ունեցած են ու տակաւին ունին մեծ պետութիւնները:

Հայ գործաւորական աղքատ գրականութեան մէջ տակաւին չկա՛յ գրքոյկ մը որ համառօտ ու յստակ կերպով պարզէր ներկայ պատերազմի պատմական ու տնտեսական պատճառները:

Այս գրքոյկը կուգայ լրացնել այդ պակասը, ծանօթացնելով ընթերցողին մեծ պետութեանց ա՛յն բոլոր ձգտումներուն եւ փոխ-յարաբերութեանց հետ զոր ունեցած էին պատերազմէն առաջ եւ որ պատերազմը անոր արդիւնքը եղաւ:

«Ներկայ Պատերազմի Պատմա-Տնտեսական Պատճառները» գրքոյկը ճշգրիտ պատմութիւնն է ամբողջ մէկ դարու քաղաքական ու տնտեսական աշխարհին մէջ տեղի ունեցած մրցման: Ընթերցողը պատմութեան մէկ շրջանէն կը փոխադրուի միւսին՝ աստիճան առ աստիճան՝ մինչեւ ներկայ ահռելի օրերը:

Կարդալով այս գրքոյկը, ընթերցողը, շատ յստակօրէն պիտի հասկընայ մեծ տէրութեանց ամբողջ խաղքութիւնները եւ որոշապէս պիտի ըմբռնէ հայ կեանքին մէջ դեր խաղցող քաղաքական կազմակերպութեանց տհա՛ս, խա՛կ, սխա՛լ ըմբռնումներուն, գործելակերպին ու զտափարականին վնասները զոր կրեց Տաճկահայը ընդհանրապէս, իսկ հայ գործաւորութիւնը մասնաւորապէս:

Հայ իրականութեան մէջ չափէ՛ աւելի ծեծուող խնդիրներէն մին ըլլալով քաղաքական խնդիրը, այս գրքոյկը գոհացում կուտայ ու լիառատ կերպով կը պարզաբանէ պատերազմին պատճառները եւ քաղաքական կազմութեանց կենդանի մէկ պատկերը կը ներկայացնէ, օգը հանելով բոլոր այն երեւակայական ամբողջները զոր մեր ժողովուրդին ճակատագիրը վարող քաղ. կազմակերպութիւնները աշխատած են ու կը ջանան տակաւին հաւատացնել հայ միամիտ ժողովուրդին ընդհանրապէս, իսկ խեղ ծու դժբաղդ գործաւորութեան մասնաւորապէս, թէ ա՛յս կամ ա՛յն տէրութիւնը հայուն բարեկա՛մն է, քեռի՛ն է, չեմ գիտեր ուրիշ ի՛նչն է, առանց նրկատի առնելու պետութեանց տնտեսական ու քաղաքական փոխ-յարաբերութիւնները:

Հայ գործաւորը, մասնաւորապէս, կարդալով սոյն գրքոյկը, կը յուսանք, որ խելքը գլուխը հաւաքելով՝ վերջնական մնաս բարովը պիտի ըսէ իր ճակատագիրը վարող կազմակերպութեանց, որոնք հայ ժողովուրդը տակաւին կ'օրօրեն՝ «ազատութիւն», «ինքնավարութիւն», «անկախութիւն» բառերով, առանց Ռուսիոյ մասին պզտիկ հասկացողութիւն մը ունենալու, զոր ա՛յնչափ նիւթական, բարոյական ու ֆիզիքական աշխատանքներ ի գո՛ւր թափեցին, կամաւորական, օժանդակութեան անուններու տակ:

Թ.Ա.Գ.Մ.Ա.Ն.Ի.Զ.

ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

ՊԱՏՄԱ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Ա.

ԱՆԳԼԻՌՅ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻՆ ՏԻՐԵԼՈՒ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԵՒ ԱՆՈՐ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՍՆԵՒՈՒԹԵՐՈՐԴ զարու կէսէն Անգլիան յաղթական կերպով դուրս կուգայ Հոլանտայի հետ սենեցած իր առեւտրական պայքարէն: Հոլանտան՝ որ մինչև այդ ատենները առաջնակարգ տեղը կը գրաւէր ծովային աշխարհին մէջ⁽¹⁾, տեղի կուտայ իր այդ առեւտրական առաջնութիւնը Անգլիոյ:

Ու զարմանալի ալ շէր: Անգլիան արդէն այդ ժամանակները ունէր բոլոր առանձնայատուկ պայմանները Հոլանտան յաղթելու համար: Դրամագլուխի արագօրէն կուտակումը գաղութներու մէջ՝ առաջ կը բերէ Անգլիոյ համար քիչ թէ շատ աւելի ռամկավարական ու ազատ հաստատութիւններ: Թագաւորի, արքունիքի ու եկեղեցիի իշխանութիւնները կ'անցնին հողային և դրամատէր ազնուականութեան ձեռքը: Այս պատեհութիւնը կը ընծայէ դրամատէրներուն ուժեղ թափով զարգացնելու արդիւնագործութիւնն ու առեւտուրը, նամանաւանդ, երբ նկատի առնենք, որ այդ ժամանակները շատ մը նոր մեքենական գիւտեր ևս նպաստեցին ատոր:

1 Ամբողջ Եւրոպական երկիրներու 20,000 նաւերէն 16,000-ը Հոլանտայի կը պատկանէր այդ ժամանակները:

1769-ին, առաջին անգամն ըլլալով, հրաեռ կաթսայի դիւտը գտնուեցաւ: 1785-ին շոգեշարժ կտաւ գործելու մեքենայի գիւտը տեղի ունեցաւ, ու ատկէ քիչ վերջ՝ շոգեշարժ մանելու մեքենայի գիւտը: Գործարանական արդիւնագործութիւնն արագ կերպով կը զարգանայ և երկրագործութեան տեղը կը գրաւէ:

18-րդ դարու վերջերը Անգլիոյ բնակչութեան կէսը արդէն քաղաքներու մէջ կ'ապրէր: Անգլիան կը դառնայ բացարձակ արդիւնագործական երկիր մը.

18-րդ դարու կէսէն սկսեալ մինչեւ 19-րդ դարու 70-ական թուականները, Անգլիան համարեայ թէ իր դէմ մրցող մը չունէր համաշխարհային շուկային մէջ, բացի միայն 20 տարուան տնտեսական պայքարի մը պզտիկ շրջանը Ֆրանսայի հետ:

1789 թուականի Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը Փրանսական պոլերժուազիայի մէկ ուժեղ հարուածն էր Փրանսական ազնուականութեան դէմ, միջոց տալով արդիւնագործութեան զարգացման: Ֆրանսայի մէջ մասնաւորապէս զարգացաւ բամպակեղէնի արդիւնագործութիւնը: 1806 թուին Ֆրանսան արդէն 75 միլիոն տոլարի ապրանք կը զրկէր արտասահման: Սակայն խաղաղ կերպով Անգլիոյ հետ մրցիլը դիւրին չէր: Նորագոյն պատմական հետազօտութիւնները հաստատած են որ Նաբոլէոնի լոկ փառասիրութիւնն ու իշխանասիրութիւնը պատճառներ չէին ասկէ հարկը տարի առաջ տեղի ունեցած համաշխարհային պատերազմին, այլ ատոր պատճառները աւելի խորունկ էին քան կը կարծուէր մինչեւ վերջերս: Ֆրանսան կ'ուզէր Անգլիոյ ձեռքէն խլել կռուի ուժով Հնդկաստանի առեւտրական ճամբան ու Միջերկրականի տիրապետութիւնը: Ու երբ այդ անյաջող անցաւ, Ֆրանսան խորհեցաւ ոչնչացնել Անգլիոյ եւրոպական երկիրներու մէջ ունեցած առեւտուրը: Առաջ եկաւ, այսպէս կոչուած, անգլիական ապրանքներու արգելումը (պլոքէյտ): Նաբոլէոնական պատերազմներու ամբողջ ժամանակաշրջանին մէջ, Նաբոլէոնի կողմէ գրաւուած երկիրներուն առաջին պահանջը կը դրուէր չընդունիլ, մերժել անգլիական ապրանքները: Այս պահանջները չի գործադրելու համար, Նաբոլէոն Ֆրանսայի կցեց Հոլանտան, Օլտէնպուրկը, Համպուրկը, Պրէմէնը և Հիւպէքը, որոնց մէջէն անգլիական ապրանքները փախստական կերպով ամբողջ եւրոպա կը տարածուէին:

Այս կերպով, ժամանակաւորապէս, Անգլիան կորսնցուց եւրոպայի ամբողջ շուկաները, ուր իր արտադրած ապրանքներուն

համարեայ թէ կէսը կը սպառէր: Բայց Անգլիան, վերջ ի վերջոյ յաղթական դուրս եկաւ այդ պայքարէն: Նախ որ, անգլիական ապրանքներն ըլլալով թէ՛ լաւ և թէ՛ աժան, չի նայելով խիստ արգելքներուն, սկսան մուտք գտնել բոլոր եւրոպական երկիրները: Այս բանին օգնեց նաեւ այն կարեւոր հանգամանքը, որ անգլիական ապրանքները դնելու մէջ շահ ունէին բոլոր եւրոպական երկիրներու խոշոր հողատէրերը, քանզի անոնք իրենց հում նիւթերը — փայտը, ցորենը, կանեփը և այլն — Անգլիոյ կը ծախէին, ու երբ Անգլիայէն եկած ապրանքները արգելուեցան, ամբողջ այս հում նիւթերը մնացին իրենց երկրին մէջ:

Անգլիոյ համաշխարհային շուկային վրայ ունեցած մենաշնորհը ոչնչացնելու Նաբոլէոնական յոյսերը ապարդիւն անցան նաեւ այն բանով, որ երբ ան եւրոպայի մէջ կը պատերազմէր, Անգլիան միւս կողմէն Փրանսական գաղութները կը գրաւէր:

Ֆրանսան մէկէն ի մէկ զրկուեցաւ ո՛չ միայն իր ապրանքները գաղութներուն ծախելու շուկաներէն, այլ և այն տեղերէն եկած հում նիւթերէն՝ զոր անհրաժեշտ էին Փրանսական արդիւնագործութեան համար:

1811-ին Ռուսաստանը վերջնականապէս մերժեց Անգլիոյ ապրանքներուն դէմ եղած արգելքները ձանձնալ, որուն հետեւանքը եղաւ Նաբոլէոնի արշաւանքը Ռուսաստան: Այդ արշաւանքին հետեւանքը յայտնի է: Այդ արշաւանքը եղաւ Ֆրանսայի կատարեալ պարտութիւնը:

Նաբոլէոնական պատերազմներէն վերջ՝ Անգլիան դարձաւ համաշխարհային շուկայի լիակատար տէրը մինչեւ 19-րդ դարու 70-ական թուականները:

Այն չափով, ինչ չափով որ Անգլիան իր գիւղատնտեսական վիճակէն աւելի ու աւելի արդիւնագործական վիճակին մէջ կը մտնէր, նոյն չափով ալ իր արտաքին քաղաքականութիւնը կը փոխուէր թէ՛ եւրոպական երկիրներու հանդէպ ընդհանրապէս և թէ՛ գաղութներու՝ մասնաւորապէս: Այս փոփոխութիւնը մասնաւորապէս սկսաւ Ֆրանսայի դէմ տարած յաղթութեանէն վերջ: Բոլոր եւրոպական երկիրները արդիւնագործութեան մէջ յետամընաց ըլլալով, կը դառնան Անգլիոյ հում նիւթեր և երկրագործական արտադրութիւններ մատակարարողներ, իսկ վերջինս ալ իր կարգին կը զրկէ հոն իր գործարանային ապրանքները: Չունենալով ունէ մրցակից, Անգլիան այժմ կրնար ինքզինքը մարդասէր և խաղաղասէր հռչակել:

Անգլիան այլևս նոր գաղութներ չի գրաւեր և ունեցած գաղութներուն լիակատար ինքնավարութիւն կուտայ, ինչպէս Քանատան, Աւստրալիան և այլն:

Գաղութային այս քաղաքական ձեւափոխման շնորհիւ, կը փոխուին նաեւ գաղութներու բնիկ ժողովուրդներու հետ ունեցած յարաբերութիւնները: Այլևս բնիկներուն գերի չեն բռններ ու վայրենաբար չեն կողոպտեր: Այժմ գրամատէրը անոնց մէջ ապրանք գնող կը փնտռէ: Շնորհիւ այդ բանին, գաղութներու բնիկներուն կ'աշխատին, այսպէս ասած, եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ ծանօթացնել: Գաղութներու բնիկ ժողովուրդներուն կը սկսին միսիոնարներ, աւետարաններ ղրկել և ատոնց հետ միատեղ զանազան ապրանքներ:

Անշուշտ, գաղութային քաղաքականութեան նոյն իսկ այս երկրորդ շրջանին մէջ, զոր աւելի մարդասիրական և խաղաղասիրական շրջան մըն է, Անգլիան քիչ մեղքեր չի գործեց: Հոն, ուր իրեն համար աւելի շահեր կային՝ շատ անգամներ, քաղաքակիրթ ժողովուրդի մը յատուկ ձեւերը մոռցած՝ գաղութները շահագործելու հին մէթոտին կը հետեւէր: Օրինակի համար, ա'յն ատեն երբ Ուէստ Ինտիոյ անգլիական դրամատէրերը կ'ուզէին գերութիւնը վերացնել ու 7½ ժամուայ աշխատանքի օր հաստատել սեւամորթներուն համար, մինչդեռ հարաւային նահանգներուն մէջ անոնք կողմնակից էին գերութեան պահպանման:

Այդ ատենները անգլիական դրամատէրերը չափէ՛ աւելի շահագործուած էին աժան բամպակի արտադրութեամբ որ զըլխաւորապէս հարաւային նահանգներէն կը ղրկուէր Անգլիա:

Կարելի չէ ըսել, նոյնպէս, որ Անգլիան Արեւելեան Հնդկաստանի մէջ փոխեց իր դիրքը: Դիւրին բան չէր այդպիսի համեղ պատառէ մը ձեռք քաշելը, պատառ մը՝ որ տարին միլիառներով եկամուտ կը բերէր:

1842 թուին Անգլիոյ մէջ բոլոր ապրանքներու վրայէն մաքսը կը վերնայ, իսկ 1854-ին Անգլիայէն դուրս ղրկուած ապրանքներու գումարը կը հասնի 97 միլիոն ոսկիի:

Ահա՛ այս ատեններն էին որ անգլիական դրամատէրերը այնչա՛փ առաջ գացին որ Հնդկաստանէն դատ բոլոր գաղութները բացարձակ անպէտ նկատել երեւակայեցին ու կ'ըսէին. «Թողէ՛ք իրենց համար անկախ ապրին, ինչպէս Միացեալ Նահանգները»: Անգլիան այդ ատենները պատերազմ կը մղէր Չինաստանի դէմ, որպէս բոլոր երկիրներու ազատ առեւտուրի պատրուակին տակ:

Անգլիան այլևս ուէ մէկէն վախ չունէր. ան տիրած էր համաշխարհային շուկային: Այնպէս կը թուէր թէ այդ դրութիւնը յաւտեան պիտի շարունակուէր: Սակայն Յրանքօ-Փրուսական պատերազմի՝ 1870 թուի վերջաւորութեան ժամանակները ամէն ինչ այլ կերպարանք կը ստանայ: Բոլոր եւրոպական երկիրները և Միացեալ Նահանգները կը դառնան մէկ-մէկ արդիւնագործական երկիրներ, իսկ այդ պատճառ կ'ըլլայ ո՛չ միայն Անգլիոյ, այլ և ամբողջ եւրոպայի ու ամերիկայի արտաքին քաղաքականութեան ձեւափոխման:

F.

ԴՐԱՄՍՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱԳ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Տասնեւութերորդ դարու վերջերէն մինչեւ 19-րդ դարու 70-ական թուականները Անգլիան էր որ կը տիրէր համաշխարհային շուկային: Համարեայ թէ ամբողջ դար մը, բացի պզտիկ դադարէ մը (Նաբոլէոնական պատերազմները), Անգլիան էր ամբողջ աշխարհի գործարանատէրը, իսկ մնացեալ աշխարհը անոր կը մատակարարէր հում նիւթեր և կենսական պիտոյքներ

Չունենալով մրցակիցներ արդիւնագործութեան և պատրաստ ապրանքներ ծախելու մէջ, Անգլիան կրնար թուլատրել լիակատար առեւտրական ազատութիւն, հետեւիլ ազատական քաղաքականութեան մը թէ՛ ըուն իր երկրին, թէ՛ օտար երկիրներու թէ իր սեփական գաղութներուն մէջ:

Սակայն ա'յն ատեն երբ Անգլիան գինովցած էր, այսպէս րսած՝ իր մեծութեան գիտակցութեանը և անյաղթելիութեանը մէջ, մնացեալ ամբողջ աշխարհը չէր քնանար: Տասնելով ուրիշ երկիրներ իր ապրանքներն ու մեքենաները, Անգլիան միեւնոյն ժամանակ կ'օգնէր այդ երկիրներուն դառնալ արդիւնագործական երկիրներ: Այդ երկիրներն երկրագործական արտադրութեանէն աւելի արագօրէն արդիւնագործական երկիրներ դարձան քան Անգլիան: Եւրոպան պէտքը չունէր չոգեշարժի գիւտը գըտնելու, մեքենաներ հնարելու, վայրաշարժեր, երկաթուղիներ կառուցանելու գիւտերուն վրայ խորհելու: Այս բոլորը արդէն պատրաստ վիճակի մէջ կը բերուէին և արդիւնագործութեան մէջ կը գործածուէին յետամնաց երկիրներու կողմէն ու արա-

գօրէն զանոնք դրամատիրական երկիրներու կը վերածէին :

Այն ինչ որ Անգլիոյ համար դարեր տեւեց , մնացեալ Եւրոպայի համար միայն տասնեակ տարիներու կարօտ էր :

Եւ տակաւին Անգլիան համաշխարհային շուկայի տէրն էր , եւրոպական երկիրները ճորտատիրական շրջաններէն հազիւ սկըսած էին ազատուիլ : Գիւղացիները կը դառնային սեփականագուրկներ , իսկ ի հաշիւ գիւղական աղնուականներու առաջ կուգար պուրժուազիան՝ դրամատէր դասակարգը : Գիւղական աղնուականներու առանձնաշնորհումները կամաց-կամաց ոչնչացան ու արդիւնագործութեան զարգացման շնորհիւ՝ անցան պուրժուազիայի ձեռքը :

Այս խոշոր դրամատիրական ուղիով ընթացաւ Ֆրանսան՝ 1830-ի , 1848-ի և 1870 թուականներէն վերջը : Գերմանիան և Իտալիան 70-ական թուականներէն սկսեալ , իսկ Ռուսաստանը դիւղացիներու ազատագրութենէն վերջ : Դրամատիրութեան ուժեղ զարգացումը Ամերիկայի մէջ , առաջ բերաւ սեւամորթներու ազատագրութիւնը 1863-ին : 19-րդ դարու վերջերը դըրամատիրական երկիրներու շարքին աւելցաւ նաև Ճափոնը : Գերմանիան և Իտալիան տակաւին այդ ատենները կաշխատէին պզտիկ իշխանութիւններն իրենց միացնել՝ մէկ ընդհանուր ամբողջութիւն մը կազմելու համար , որպէս զի կարող ըլլային իրենց տնտեսական անկախ բարեկեցութեան կռիւը մղելու որպէսմիացեալ ազգ մը :

Բոլոր այս նախապատրաստական շրջանները զոր անհրաժեշտ էին դրամատիրութեան յաջող զարգացման համար , աւելի կամ պակաս չափով արդէն վերջացած , լրացած էին 19-րդ դարու 80-ական թուականներուն թէ՛ Եւրոպայի և թէ՛ Ամերիկայի մէջ :

Ահա՛ այս վայրկեանէն սկսեալ համաշխարհային շուկային մէջ Անգլիոյ տիրապետութեան վերջ կը տրուի : Անգլիան կը դադրի միակ գործարանատէրը , միակ մատակարարողն ըլլալու բոլոր երկիրներուն : Այդ դերը ամենէն առաջ կ'անցնի Ֆրանսայի ձեռքը , իսկ վերջը գլխաւորաբար Ամերիկայի ու Գերմանիոյ ձեռքը :

Տնտեսական այս դերերու փոփոխմանը շնորհիւ ու դրամատիրական երկիրներու բազմանալուն պատճառաւ զոր համաշխարհային շուկային մէջ իրարու դէմ կը մրցին՝ ամբողջ աշխարհը կը մտնէ արտաքին և գաղութային քաղաքականութեան նորագոյն շրջանին կամ փուլին մէջ : Նախ Եւրոպան և ապա

Ամերիկան , կը մտնեն , այսպէս ըսուած , դրամատիրական կամ տնտեսական աշխարհակալութեան դարաշրջանն : Ազատ առևտուրը , անգլիական ազատական քաղաքականութիւնն տակաւ առ տակաւ հնութիւն կը դառնան :

Բոլոր երկիրները , բացի Անգլիայէն , օտար ապրանքներու վրայ խոշոր մաքսեր կը դնեն , իսկ այդ մաքսային պատերազմները կը վերջանան կամ խաղաղ առևտրական պայմանագրութիւններով՝ մէկ կամ միւս երկիրն օգտակար ձևով՝ նայելով անոնց ուժին , և կամ կատարեալ պատերազմով :

19-րդ դարու մինչև 80-ական թուականները գաղութները կը զրկուէին միայն անհատական գործածութեան վերաբերեալ իրեր : Հագուստի , կօշիկի և այլն պիտոյքներու վաճառքը շատ լաւ և խաղաղ կերպով կը կատարուէր : Այդպիսի առևտուրի մը համար պահանջ չի կար գաղութը գրաւել և կամ միւս երկիրներէն զայն զինեալ ուժով պաշտպանել : Այդ ընելու համար կը բաւէր գաղութները զրկել յարմար և աժան ապրանքներով բեռցուած վաճառականներ :

80-ական թուականներէն սկսեալ արդիւնագործութեան զարգացման բնոյթը բոլորովին կը փոխուի և ատոր հետ նաև արտաքին գաղութային քաղաքականութիւնը : Դրամատիրական արդիւնագործութեան խոշոր զարգացման շնորհիւ , օտարօտի երևոյթ մը առաջ կուգայ :

Մենք գիտենք որ իւրաքանչիւր արդիւնագործութեան , իւրաքանչիւր արտադրութեան նպատակն է սպառողին պահանջին գոհացում տալը : Մինչդեռ ներկայ դրամատիրական արդիւնագործութեան մէջ կը նկատուի , որ արդիւնագործութեան միջոցներ արտադրելը՝ (մեքենաներ , երկաթուղիներ և այլն) ու ատոնց հետ կապուած բոլոր այլ միջոցները՝ աւելի՛ արագօրէն կը զարգանան քան թէ անմիջական գործածութեան համար արտադրուող պիտոյքները : Այլ խօսքերով , երկաթի ու պողպատի գործածութիւնը , օրինակ , ներկայ ընկերութեան մէջ , աւելի արագօրէն կը զարգանայ քան հացը , բամպակը , բուրդը ևն. :

Ու աստիճանաբար արտադրութեան այս տեսակ միջոցներն են որ կը կազմեն գաղութները զրկուելիք առարկաները :

Սակայն Ասիոյ ու Ամերիկայի վայրենիները ո՛չ երկաթի եւ ոչ ալ պողպատի պէտքը ունին : Եւրոպացի դրամատէրերը կը սկսին գաղութներու մէջ դրամատիրական ձեռնարկներով արդիւնագործութեան որպէսզի Եւրոպայի մէջ դիզուած աւելորդ

երկաթի ու պողպատի արտադրութենէն ազատունին :

Այս ընկերը այլեւս այնչափ ալ դիւրին բան չէ ինչպէս սովորական ապրանքներ ծախելը :

Օրինակի համար, որպէսզի Ափրիկէի կամ Ասիոյ ո՛ւրեք մէկ մասին երկաթուղիի գիծ մը շինուի, ամենէն առաջ պէտք է որ այդ երկիրը գորաուի, իսկ այդ կարելի է միայն զինեալ ուժով : Ու ճի՛շդ այս միեւնոյն զինու զօրութիւնը պէտք է որպէսզի զինագորաուեա՞ծ զաղուժը միւս երկիրներէն կարելի ըլլայ պաշտպանել : Այսպէս, մենք կը տեսնենք թէ ինչպէս գրամատիրութեան յետագայ զարգացումը զայն կը մղէ դէպի գաղութներ յափշտակելու աշխարհակալական քաղաքականութեան, իսկ վերջինս արդէն զինուորականութեան զարգացման :

Արդիւնագործութեան մէջ զարգացած բոլոր երկիրներուն գաղութներ անհրաժեշտ են, իսկ ազատ հողեր համարեայ թէ այլևս չկան : Որպէսզի ունէ երկիր կարող ըլլայ իր գաղութային սահմանները տարածել, լայնցնել, պէտք է որ բռնի՛, ուժով խլէ այդ գաղութը միւս ունէ եւրոպական երկրէ մը : Բուն այս պատճառն էր գլխաւորաբար, որ եւրոպական պետութեանց յարաբերութիւնները սուր կերպարանք ստացան վերջին 10—15 տարիներու ընթացքին, ու այդ էր պատճառը որ վերջ ի վերջոյ 1914-ի ահռելի պայթումը առաջ բերաւ :

Գ.

ԱՐԴԻԻՆԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱԳ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԳԵՐՄԱՆՈՑ ՄԷՋ ԵՒ ԱՆՈՐ ԱՆԳՂԻՈՑ ՀԵՏ ՈՒՆԵՑԱԾ ՄՐՑՈՒՄԸ

Քանի տակաւին համաշխարհային ամբողջ շուկային տիրողը միայն Անգլիան էր ու բոլոր երկրագունտը անոր ծառան, պատճառ մը չկար անոր և միւս պետութեանց միջեւ զժտութեան : Սակայն բոլորովին այլ կերպ սկսաւ երգել ան, երբ 80-ական թուականներէն սկսեալ համաշխարհային շուկայի առաջնութեան պայքարին մէջ մտան նաեւ քանի մը ուրիշ ուժեղ պետութիւններ : Անգլիոյ դէմ մրցումի մտնող այդ պետութիւններէն մասնաւորապէս վերջին քսան տարիներու ընթացքին՝ Գերմանիան ու Ամերիկան էին : Այս վերջին երկու երկիրներուն մէջ արդիւնագործութիւնը չափէ՛ աւելի արագ զարգացաւ : Համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ այս երկու երկիրները ա-

մենակարող Անգլիոյ ամենէ՛ն վտանգաւոր մրցակիցները դարձան ու շատ մը կէտերու մէջ զայն գերազանցեցին :

Մասնաւորապէս շատ գէշ աղդեցութիւն գործեց Անգլիոյ վրայ Գերմանիոյ արդիւնագործութեան հսկայ զարգացումը : Ներկայ գրամատիրական պետութեան մը մէջ արդիւնագործութեան զարգացման չափանիշը կը նկատուի արտադրուած մետաղի քանակը : Մինչդեռ առաջները երկրի մը մէջ գործածուած բամպակի քանակն էր չափանիշը :

1860 թուականին Գերմանիան չորրորդ տեղը կը գրաւէր աշխարհի մէջ մետաղի արդիւնագործութեան մէջ, 70-ին երրորդ տեղը : 1900 թուին Գերմանիան տակաւին երրորդ տեղն էր — թէեւ իր երկաթի ու պողպատի արտադրութիւնը կրկնապատկին էր : 1910-ին Ամերիկան կը գրաւէ առաջին տեղը, Գերմանիան երկրորդ, իսկ Անգլիան երրորդ : 1860-ին Գերմանիան հի՛նգ անգամ աւելի քիչ երկաթ կ'արտադրէր քան Անգլիան, իսկ այժմ՝ Գերմանիա աւելի կ'արտադրէ քան Անգլիան ու Յըրանսան միասին առնելով : Այլ խօսքով, Գերմանիան այժմ Եւրոպայի մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ երկաթի ու պողպատի արտածութեան մէջ, հետեւաբար նաեւ առաջին տեղը արդիւնագործութեան մէջ ընդհանրապէս :

Ժամանակակից ամբողջ արդիւնագործութիւնն հիմնուած է երկաթի ու պողպատի աշխատաբերութեան վրայ : Երկրի մը տնտեսական տաղնապը ամենէն առաջ երեւան կուգայ անոր երկաթային ու պողպատային արդիւնագործութեան զաղարումով : Թէ որքան մետաղի արդիւնագործութիւնն զուգահեռաբար կ'ընթատայ գրամատիրութեան զարգացման հետ ընդհանրապէս, կը տեսնուի Գերմանիոյ մէջ երկաթի ու պողպատի արտագործութեան հետ՝ անոր ապրանքներու ներմուծման ու արտածման բարձրացումէն մասնաւորապէս :

1890-ին Գերմանիա ներմուծուած ապրանքներու արժէքն էր 4.3 միլիառ մարք, իսկ 1913 թուին 10.7 միլիառ : 1890-ին արտածումն եղած է 3.4 միլիառ մարք, իսկ 1913-ին 10.1 միլիառ : Ներմուծումը հետեւաբար 23 տարուայ ընթացքին կրկնապատկուեցաւ, իսկ արտածումը համարեայ թէ երեք անգամը աւելցաւ :

Գրամատիրութեան այս անհաւատալի զարգացումը Գերմանիոյ մէջ ա՛լ աւելի աչքի պիտի դարնէ, եթէ բողոքատենք զայն միւս երկիրներու արդիւնագործական յառաջդիմութեանց հետ : Մինչեւ անգամ Ամերիկայի արդիւնաբերական զարգացումն այն-

չափ արագ քայլերով առաջ չի դնաց որչափ գերմանիայինը : Աս կարելի է տեսնել Անգլիայէն ու Ամերիկայէն արտածուած ապարանքներու քանակէն :

1907-ին Ամերիկայէն արտածուած է 8.1, 1913-ին 10.4. Անգլիայէն արտածուած է 1907-ին 8.7, 1913-ին 10.7 :

Գերմանիան քսան տարուայ ընթացքին մէջ ո՛չ միայն կըրցաւ կրկնապատկել իր ներմուծումը և համարեայ թէ եռապատկել իր արտածումը, այլ և կրցաւ այդ ժամանակաշրջանին մէջ հաւասարիլ Անգլիոյ և Ամերիկայի՝ արտասահման արտահանած ապրանքներու քանակովը :

Ասոր վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ միաժամանակ պանքաային դրամադրութի զարգացումը ու մասնայատուկ կերպով պատրաստուած մետաղային, ելեքտրո-մեքենական և քիմիական ամէն կարգի ապրանքներու արտածումը :

Այս բոլորը կ'ապացուցանեն ո՛չ միայն գերմանական արդիւնագործութեան յաջողութիւններն ընդհանրապէս, այլ նաև արդիւնաբերութեան միջոցներու արտածութեան զարգացումը կամ աւելի շիտակը՝ արդիւնագործական դրամադրութի զարգացումը : Այս կէտը շատ կարեւոր է նկատի առնել նաեւ այն պատճառաւ, որ արդիւնագործութեան միջոցներու զարգացման հետ շատ սերտ կերպով շաղկապուած է նորագոյն գաղթային քաղաքականութիւնն որ յայտնի է տնտեսական աշխարհակալութիւն անունով :

Այն երկիրները, որոնք գլխաւորաբար կ'արտածեն արդիւնագործական միջոցներ—մեքենագործական դրամադրութի—Ամերիկան ու Գերմանիան են : Անոնք, հետեւաբար, աւելի պէտք ունին շուկաներու և գաղութներու :

Կէս դար շարունակ Անգլիան հանգիստ կ'ընէր գաղութային կռիւներ մղելէ : 80-ական թուականներէն սկսեալ ան նորէն կը սկսի հետեւիլ իր քաղաքականութեան և երեսուն տարուայ ընթացքին մէջ ամբողջ Եւրոպայի տարածութենէն աւելի գաղութներ ձեռք կը բերէ :

Ճրանսան ալ չէր քնանար : Այն ժամանակ երբ Անգլիան իր պզտիկ գործերը կը կարգադրէր Ափրիկէի հարաւային, հիւսիսային, արեւելեան ու կեդրոնական մասերուն մէջ, Ճրանսան կը գրաւէր Միջերկրականի ու Ափրիկէի կարեւոր կէտերը, ինչպէս Մատակասկարը, Թունուսը և իր ազդեցութիւնը կը զօրացընէր Ալճէրիոյ ու Մարոքօի մէջ :

Գերմանիայ եւս յաջողեցաւ այդ ժամանակաշրջանին մէջ ձեռք ձգել քանի մը գաղութներ Ափրիկէի արեւմտեան և արեւելեան կողմերը . կը գրաւէ Չինաստանի մէկ մասը, կ'ուժեղացնէ իր ազդեցութիւնը Թուրքիոյ մէջ, շնորհիւ Պաղտատի երկաթուղիի շինութեան՝ Փոքր Ասիոյ մէջ :

Սակայն այս ամէնը ոչինչ էին համեմատելով իր աւելի ու աւելի զարգացող արդիւնագործութեան գոհացում տալուն հետ :

Տեսնենք թէ ի՞նչ կերպ դասաւորուած էին Գերմանիոյ գործերը գաղութներու մէջ՝ միւս պետութեանց հետ համեմատելով : Յայտնի է որ Անգլիոյ գաղութները 93 անգամ մեծ են բո՛ւն Անգլիայէն, Փրանսական գաղութները 24 անգամ աւելի մեծ են քան ինքը Ֆրանսան, պէլճիքական գաղութները 82 անգամ աւելի խոշոր քան Պէլճիքան է, մինչդեռ գերմանական գաղութները միայն 5 անգամ աւելի մեծ քան ինքը Գերմանիան է : Գերմանիոյ գաղութները ո՛չ միայն աւելի փոքր են միւս տէրութեանց գաղութները գերմանականին հետ համեմատելով, այլ բացարձակ պզտիկ են : Օրինակի համար, գերմանական գաղութները 5 անգամ քիչ են քան Փրանսականը, 11 անգամ աւելի պզտիկ են քան Անգլիականը ու շա՛տ քիչ չափով աւելի են քան պէլճիքական գաղութները :

Չի նայած որ Գերմանիան շատ աննշան գաղութներ ձեռք ձգած էր, այնուամենայնիւ ան Անգլիոյ ամենավտանգաւոր մըրցակիցը դարձաւ համաշխարհային շուկային մէջ : Այն գաղութներու շուկաները որոնք Անգլիոյ ձեռքը կը գտնուէին, ինչպէս հարաւային և հիւսիսային Ամերիկաները, տակաւ առ տակաւ Գերմանիոյ ձեռքը կ'անցնին : Բո՛ւն իսկ Անգլիան ինքը գերմանական ապրանքներու խոշոր մէկ շուկան կը դառնայ : Բայց Անգլիոյ ու Գերմանիոյ շահերու բախման գլխաւոր մէկ պատճառն էր Պաղտատի երկաթուղիի կառուցման խնդիրը :

Դ.

ՊԱՂՏԱՏԻ ԵՒ ԱՓՐԻԿԷՒ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆԵՐԸ

ԵՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ

Ճրանքօ-փրոնսական պատերազմէն անմիջապէս վերջը Գերմանիոյ ուշադրութիւնը գլխաւորաբար կեդրոնացաւ Թուրքիոյ

Այդ երկաթուղիի գիծը յայտնի է Պաղտատի երկաթուղի անունով: Մենք արդէն գիտենք թէ ի՞նչ կը նշանակէ երկաթուղիներ կառուցանել օտար երկրի մէջ: Այդ բանը կատարելու համար աշխատելու է ամէն կերպ այդ երկիրը որուն մէջ երկաթուղի կը շինուի, իր ձեռքերուն մէջ առնել:

մէջ երկաթուղիներ շինելու վրայ՝ միայնել ուզելով Համպուր-կը Պաղտատի հետ:

Թուրքիան թէև պաշտօնապէս գերմանական գաղութ մը չեղաւ, բայց ամենուն յայտնի է որ Պաղտատի երկաթուղիի կառուցումը զոր 80-ական թուականներուն սկսաւ և որը պիտի վերջանար 1916-1917 թուականին, առաջին քայլն եղաւ որ Գերմանիան նուաճէր Թուրքիոյ: Փոքր Ասիան կարեւոր է Գերմանիոյ հում նիւթերու — բամպակի ու բուրդի համար: Ու բո՛ւն ինքը Անգլիան էր որ օգնեց Գերմանիոյ ձեռք բերելու այդ երկաթուղիի շինութեան մենաշնորհը Թուրքիայէն:

Այդ ժամանակները՝ 1885-՝86 թուականներուն՝ Անգլիոյ և Թուրքիոյ յարաբերութիւնները խիստ լարուած էին ու Անգլիոյ համար ձեռնտու էր որ Գերմանական ազդեցութիւնը զօրանար Թուրքիոյ մէջ: Այդ բարեացակամ յարաբերութիւնն շարունակուեցաւ Անգլիոյ և Գերմանիոյ միջև մինչև այն ատեն, քանի դեռ այս երկաթուղային գիծը հիւսիսային կողմը՝ դէպի ռուսական սահմանագլուխը կ'ընթանար: Շարունակել այդ ուղղութեամբ երկաթուղային գիծը, կը նշանակէր Ռուսաստանն իր դէմ լարել: Իսկ Գերմանիոյ գործին չէր գար այդ, որովհետև այդպէսով Ռուսաստանը կրնար Ֆրանսայի մերձենալ:

Ահա՛ այս ժամանակներէն է որ կը սկսին Ռուսաստանի փոխառութիւնները Ֆրանսայէն: Սակայն երբ Գերմանիան հիւսիսային ուղղութեամբ երկաթուղիի գիծը շինելու ծրագիրը փոխեց ու սկսաւ դէպի յարաւ ընթանալ, փոխանակ ռուսական սահմանագլուխը քաշելու՝ յառաջացաւ դէպի անգլիական տիրապետութիւնները (Հնդկաստան), Անգլիան սկսաւ արթուն կենալ:

Ու քանի այդ երկաթուղիի գիծը Պաղտատի կը մօտենար, Անգլիան նոյնքան կ'անհանգստանար, որովհետև Պաղտատէն մինչև Հնդկաստան շատ մօտիկ է շնորհիւ Պարսից Ծոցի մօտիկութեանը:

Գերմանական ազդեցութիւնը Թուրքիոյ մէջ ծաւալ գտնելէն առաջ՝ Թուրքիան Անգլիոյ շահերը պաշտպանողն էր՝ Հնդկաստանի ճանապարհը պահպանող պետութիւն մը: Պաղտատի

երկաթուղիի շինութեան ամենահետաքրքիր կէտերէն մին ա՛յն է, որ այդ ձեռնարկը առաջ եկաւ անգլիական, Ֆրանսական և ռուսական դրամներու օժանդակութեամբ: Այս բոլոր պետութիւնները մէկէն իմէկ չի կանխատեսեցին Գերմանիոյ կողմէ Թուրքիան տիրելու կարեւորութիւնը. անոնք շա՛տ ուշ խելքի եկան երբ արդէն շատ ուշ էր:

Վերջին 30 տարուան ընթացքին մէջ մեծ պետութեանց ամբողջ դիւանագիտական յարաբերութիւնները կը դառնային Պաղտատի երկաթուղիի գծին շուրջ: Անգլիան երբեմն կը մօտենար Գերմանիոյ երբ իրեն վտանգ կ'սպառնար Ռուսաստանէն՝ Պարսկաստանի կողմէն, երբեմն կը մօտենար Ֆրանսայի երբ Ռուսաստանը բարեկամութիւն ցոյց կուտար Գերմանիոյ:

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ըսել, որ Պաղտատի երկաթուղին կը վտանգէր թէ՛ Անգլիոյ, թէ՛ Ֆրանսայի և թէ՛ Թուրքիոյ շահերը: Ռուսաստանը վտանգի տակ էր Պարսկաստանի ու Հայաստանի կողմերէն, Ֆրանսան վտանգի տակ կը գըտնուէր Միջերկրականի վրայ իր ունեցած գաղութներու կողմէն, իսկ ամենէ՛ն աւելի, իհարկէ, վտանգաւոր էր Անգլիոյ համար Պարսից Ծոցի կողմէն:

Այսուամենայնիւ, Գերմանիոյ և Անգլիոյ միջև եղած հակամարտութիւնն Պաղտատի գծով չէին սահմանափակուեր: Գերմանիոյ Թուրքիոյ մէջ ունեցած ազդեցութեան ծաւալը կը վըսանգէր Անգլիոյ երկար ժամանակ փայփայած ծրագիրը՝ այն է՝ Հնդկաստանը միացնել Եւրոպային երկաթուղիի գծով մը:

Տակաւին այլ անգլո-ափրիկեան ծրագիրներ Գերմանիան ու Անգլիան իրար լարեցին Ափրիկէի մէջ: Անգիրը հետեւեալն է. տակաւին 1889 թուականին Սէսիլ Ռօսս, որուն Ափրիկեան Նափոլէոն անունը կուտան՝ գաղափարը յղացած էր հարաւային Ափրիկէի ծայրը՝ Բէյրի Սթէյթը՝ երկաթուղային գծով մը միացնել Գահրիէի՝ Ափրիկէի հիւսիսային ծայրին հետ: Այս բանը կրնար Անգլիոյ ձեռքը ձգել համարեայ թէ ամբողջ արեւելեան Ափրիկէն ու Հնդկաց Ովկիանոսը: Սակայն ցաւալին հոն էր որ Անգլիոյ ճամբուն վրայ կեցած էին գերմանական ու պելճիքական գաղութները, որոնց մէջէն պէտք էր որ այդ գիծը անցնէր: Ու ահա կ'սկսին դիւանագիտական բանակցութիւնները Անգլիոյ ու Գերմանիոյ միջև: Մեծ մասամբ այս բանակցութիւնները սեէ բանի չեն յանգիր, որովհետև Գերմանիան ևս կ'ուզէ գիծ մը շինել, որպէսզի կարող ըլլայ իր արե-

1885-86

ւելեան Ափրիկէի գաղութը միացնել արեւմտեան գաղութին հետ :
Ինչպէս որ անգլիական աշխարհակալները կը յուսային ճեղքել Ափրիկէն երկաթուղիի գծով մը հարաւէն մինչև հիւսիս , նոյնպէս ալ գերմանական աշխարհակալները կ'ուզէին Ափրիկէն ճեղքել երկաթուղիի գծով մը արեւմուտքէն արեւելք :

Սակայն թէ՛ Գերմանիոյ և թէ՛ Անգլիոյ ծրագիրներուն դէմ արգելք կը հանդիսանային պելճիքական ու փորթուգալական գաղութները :

Բացի վերոյիշեալ այդ երկու երկիրներէն , երկաթուղիի շինութեան հետ շահ ունին նաև Ֆրանսան ու Իտալիան , որոնք , ինչպէս յայտնի է , իրենց գաղութներն ունին հիւսիսային Ափրիկէի մէջ , և որոնք՝ իրենց կարգին՝ նոյնպէս ծրագիրներ ունին երկաթուղիի գծեր շինելու Թրիպոլիէն ու Ալճէրիաէն՝ Սահարայի վրայով :

Մենք կը տեսնենք , հետևաբար , որ ինչպէս Ափրիկէի , նոյնպէս ալ Փոքր Ասիոյ մէջ , բոլոր առաջնակարգ պետութեանց աշխարհակալ-դրամատէրերու շահերն այն աստիճան խառնափնթոր վիճակի մէջ կը գտնուին , որ այդ երկիրներու մէկ կամ միւս կողմէն եղած պղտիկ մէկ քայլը իսկոյն մնացեալ պետութիւնները պատերազմական բռնկումի կը բերէ : Այդ բոլոր տերութեանց մէջ , սակայն , նորէն գլխաւոր դերը Անգլիան ու գերմանիան է որ կը խաղան , անոնց կը հետևի Ֆրանսան և մասամբ Իտալիան , իսկ Փորթուգալիոյ և Պելճիքայի հետ անոնք իրենց դործերը կրնային կատարել որպէս խաղալիքներու հետ :

Այսպէս , օրինակ , 1899-ին Անգլիան պատրաստ էր համաձայնելու Փորթուգալիոյ գաղութները բաժնելու իր և Գերմանիոյ միջեւ , եթէ վերջինս թոյլ տար իրեն երկաթուղիի գիծը անցընելու գերմանական արեւելեան - ֆրանսական տիրապետութեան մէջէն : Գերմանիան համաձայնեցաւ թոյլ տալ հեռագրական գծի շինութիւնը միայն , ու այսպէսով փորթուգալական գաղութները ժամանակաւորապէս ազատ մնացին յափշտակութիւններէ :

1911-ին Ֆրանսան կը համաձայնի մեծահոգիօրէն իրաւունք տալ Գերմանիոյ Պելճիքական Քօնկոյի վրայ իշխելու՝ առանց , ի հարկէ՝ Պելճիքայի համաձայնութիւնն առնելու : Այս բանը երբէք արգելք չեղաւ որ Գերմանիան բարեացակամ յարաբերութեան մէջ մտնէր Պելճիքայի հետ 1913-ին , երբ Պելճիքան Գերմանիոյ իրաւունք կուտայ Քոնկոյ գետի լեռնադաշտէն մինչև

Հնդկական ուղիանոս՝ արեւելքէն , Ալբանիոյէն՝ արեւմտեան կողմէն՝ երկաթուղիի գիծ շինելու : Այսպէսով ան կը մոռնայ թէ՛ Ֆրանսայի և թէ՛ Անգլիոյ հետ կապած յայտնի թէ՛ գաղտնի պայմանագրութիւնները :

Սակայն , այս առաջնակարգ պետութիւններէն ո՞ր մէկը պատրաստ չէր օգտուելու ուժեղի իրենց իրաւունքէն ու սեպհական շահերու տեսակէտէն՝ ո՛չ միայն զոհելու Պելճիքական գաղութները , այլ նոյն իսկ Պելճիքան :

Մօտաւորապէս այսպիսի դրութեան մէջ կը գտնուին բոլոր թոյլ երկիրները՝ ինչպէս Պելճիքան , Չինաստանը , Պարսկաստանը , Թուրքիան և բոլոր մնացեալ Պալքանեան պետութիւնները : Այդ պետութիւնները մասերու կը բաժնէին ու ամենահամեղ պատառին համար՝ ամէնքը՝ թէ՛ քիչ և թէ՛ շատ լուսաւորուած մեծ տէրութիւնները պատրաստ էին իրար կողորդ բզջտելու : Կը սպասէին միայն յարմար վայրկեանին :

Որպէսզի աւելի պարզօրէն հասկնանք թէ ի՞նչպէս պատրաստուեցաւ համաշխարհային ողբերգութիւնը , զոր խաղցուեցաւ 1914-ին , մեզի անհրաժեշտ է կանգ առնել Հեռաւոր և Մօտաւոր արեւելքի դործերու դրութեամբ և մասամբ աշխարհակալութեան ու զինուորականութեան իրարու հետ ունեցած կապակցութեան վրայ :

Ե.

ՀԵՌԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ինչպէս հեռաւոր Արեւելեան՝ նոյնպէս ալ Մօտաւոր Արեւելեան խնդիրները , մասնաւորապէս սուր կերպարանք ստացան Ռուսօ-ձաբոնական պատերազմէն վերջ :

Հեռաւոր Արեւելեան խնդրոյ կեդրոնը , գլխաւորաբար , Չինաստանը կը կազմէ : Չինական խնդիրը կը սկսի դեր խաղալ 1895 թուականէն : Չին-ձաբոնական պատերազմէն վերջը Չինաստանը պարտաւոր էր ձաբոնին վճարելու զինուորական խոշոր դումար մը : «Սրտցաւ» եւրոպական պետութիւնները , առանձին առանձին , մէկը միւսին հետեւէն օգնութեան կը հասնին Չինաստանին իրենց փոխատուութեամբ :

Սկիզբէն թէ՛ Անգլիան , թէ՛ Ֆրանսան , թէ՛ Գերմանիան՝ իրարու դէմ մրցելու պատճառաւ՝ պարտաւոր էին իրենց փոխատուութիւնն ընել պղտիկ տոկոս պահանջելով քան այդ իրենց

ձեռնառու էր: Վերջը անոնք բոլորն ալ յարմարագոյն կերպը դը-
տան, այն է, միանալ, ու ամենէն առաջ երկպետեան դրամա-
տուններու միութիւն մը կազմուեցաւ (անգլիական ու գերմա-
նական), յետոյ անոնք միացաւ նաեւ Ֆրանսան (1904-ին): 1911-ին
այդ միութեան մէջ մտաւ նաեւ Սմերիկան, իսկ 1912-ին՝ Ռու-
սաստանն ու Ճարոնը: Պարզ էր, որ այդ եւրոպական տէրու-
թիւնները փոխատուութիւններ կ'ընէին յետին նպատակներով:

Դրամատունները փոխատուութիւն կ'ընէին Չինաստանին,
ինչպէս նաև արգիւնագործութեան մէջ յետամնաց միւս երկիր-
ներուն, որոշ ապահովութիւններով: Չինական կառավարութիւ-
նը պարտաւոր էր գնելու իրեն անհրաժեշտ եղող բոլոր թնդա-
նօթներն ու ռազմամթերքներն ա'յն գործարաններէն, որոնք
կապակցութիւն ունէին այդ դրամատուններու հետ, և կամ,
վերջիններս ստանալու էին երկաթուղիի գիծեր շինելու, քի-
միական և ելեքտրական գործարաններ կառուցանելու իրաւունք-
ներ, և կամ, վերջապէս, զանազան հանքեր շահագործելու ա-
ռանձնաշնորհումներ: Այսպէսով դժբաղդ Չինաստանի վրին
կ'անցընէին երկաթէ օդակը:

Փոխ տրուած դրամները, վերջ ի վերջոյ, նորէն կը դառնա-
յին նո'յն նախկին տէրերուն՝ խոշոր տոկոսներով, կամ՝ այսպէս
ըսուած՝ քլիմիմէթրական ապահովութեամբ (մէկ քլիմիմէթր եր-
կաթուղիի գծի ապահովութիւն, կ'ուզէ այդ գիծը մարդ կամ
ապրանք տեղափոխէ կամ ոչ, պարապ երթոյ գոյ՝ կառավարու-
թիւնը պարտաւոր է վճարել), և կամ, վերջապէս, եւրոպական
երկիրներէն գնուած երկաթի, պողպատի և այլ ապրանքներու
վճարման անունով՝ սակիները կը հոսէին այդ դրամատունները:

1896-էն անմիջապէս վերջը երբ Չինաստանի և Ճարոնի մի-
ջեւ խաղաղութեան կամ հաշտութեան պայմանագրութիւնը
կնքուեցաւ, Ռուսաստան աշխատեցաւ մենաշնորհներ ձեռք ձը-
գել Չինաստանէն՝ երկաթուղիի գիծ շինելու համար: Այդ գի-
ծը, որպէս թէ, Չինաստանը պիտի փրկէր երկրորդ անգամ ձա-
բոնէն յարձակում կրելու պարագային: Այդ ատեններէն սկըս-
եալ, երբ դրամատունները ոգի ի բռին հետամուտ կ'ըլլային Չի-
նաստանին փոխատուութիւն ընելու, կը սկսին նաեւ եւրոպա-
կան ընդհանուր հետապնդումները՝ երկաթուղիի գծեր շինելու
մենաշնորհներ ձեռք բերելու համար:

1892-ին երկու գերմանական միտիոնարներ սպաննուեցան
Շանթունի նահանգին մէջ. ատոր վրայ Գերմանիան կը գրաւէ

ամբողջ Շանթունիը և երկաթուղիի գիծ շինելու առանձնաշը-
նորհումը կը ստանայ: Ռուսաստանի թոյլ վերաբերման պատ-
ճառաւ, թէ՛ Գերմանիան, թէ՛ Անգլիան, թէ՛ Ֆրանսան և թէ՛
Պէլճիքան կը սկսին իրարու դէմ մրցիլ՝ Չինաստանի մէջ երկա-
թուղիի գիծ շինելու մենաշնորհներ ձեռք ձգելու համար: Ա-
մենէն վերջը Ամերիկան եւս մտաւ ասպարէզ: Մօրկընին գիւ-
րին չէր միջազգային դրամատուններու միութեան մէջ մտնե-
լը, սակայն 1910-էն սկսեալ Ամերիկան ալ կը մասնակցի շինա-
կան երկաթուղիներու շինութեան, և այդ գլուխ բերելու հա-
մար՝ փոխ դրամ կուտայ: Այս ամբողջ մեքենայութեանց հե-
տեանքով՝ Չինաստան աստիճանաբար ինկաւ եւրոպական պե-
տութեանց ձեռքը: Չինաստանի հիւսիսային մասին վրայ ռու-
սական երկաթուղային գծերը ձգուած են, արեւելեանին վրայ՝
գերմանականը, կեդրոնական Չինաստանին վրայ՝ անգլիականը,
իսկ հարաւային՝ հնդկա-չինական մասին վրայ՝ ֆրանսականը:

Չի նայելով մեծ պետութեանց այդ դրամատուններու մի-
ութեան, եւրոպական երկիրներու բոլոր դրամատէրերու միջեւ
չա'տ անգամներ յարաբերութիւնները սուր կերպարանք կ'ստա-
նային: Չափէ՛ աւելի խոշոր դրամներ դրուած էին չինական այդ
ձեռնարկներու մէջ, ու իւրաքանչիւր երկիր ամէն վայրկեան
պատրաստ էր զէն ի ձիւին իր շահերը առաջ քշել: Այսպէս,
1904-ին՝ Չինաստանի պատճառաւ՝ Ճարոնի և Ռուսաստանի մի-
ջեւ եղած հակառակութիւնը վերջացաւ ռուս-ձաբոնական պա-
տերազմով: Ճարոնի և Անգլիոյ միջեւ եւս շատ անգամներ բազ-
խումներ տեղի ունեցան: Ժամանակ մը Գերմանիան Միացեալ
Նահանգներու հետ ձեռք ձեռքի տուած կը գործեր Չինաստանի
մէջ: Անոնք երկուքն ալ Չինաստանի ամբողջութեան պահպա-
նումը և անկախութիւնը ապահովել կ'ուզէին որ երբէ՛ք իրենց
համար արգելք մը չէր Ռուսաստանին օգնելու՝ Մօնկօլիան գը-
րաւելու համար:

Մենք կը տեսնենք, հետեւաբար, որ Չինաստանի մէջ ևս տեղի
կ'ունենան նո'յն դէպքերը առանց այլևայլութեան, ինչ դէպքեր
որ տեղի ունեցան Ափրիկէի ու Փոքր Ասիոյ մէջ: Բոլոր եւրո-
պական մեծ պետութիւնները, զանազան պատրուակներու տակ,
կը խուժեն այդ դժբաղդ երկիրը, ու իւրաքանչիւրը, կարելի
եղածին չափով, կը ջանայ աւելի՛ կողոպտել:

Գերմանիան կը գրաւէ Բիթօ-Չաուն, Ռուսաստանը՝ Փօրթ-
Արթիւրը: Անգլիան՝ Ռուսաստանի Մանչուրիոյ մէջ ձեռք բե-

րած իշխանութեան կը հակառակի, բայց Պօէրնեբու դէմ մղած պատերազմին պատճառաւ՝ կը համաձայնի այդ բանին: Այս համաձայնութեան հետեւանքով Անգլիան իրաւունք կ'ունենայ միւս բոլոր երկիրներէն աւելի՝ շահագործել չինական ամենէն պարտաւորութիւնները հովիտը:

Թէ ինչպիսի՞ դեր կը խաղան եւրոպական պետութիւնները՝ Չինաստանի մէջ, շնորհիւ չինական ամբողջ երկաթուղային գըծերու իրենց ձեռքերնուն մէջ ունենալնուն, կ'երեւի ա՛յն բանէն, որ երբ չինական յեղափոխութիւնն սկսաւ, այդ յեղափոխութիւնը ամենէն առաջ օտար տէրութեանց կողմէ գծեր շինելու դէմ սկսաւ: Այդ շարժումը նպատակ ունէր գնել օտարներու ձեռքէն այդ գծերը ու նոր գծերը կառուցանել չինական դրամագլուխով: «Աւելի լաւ է մահ քան օտարներու լուծը», կ'ըսուի հրատարակուած խնդրագրի մը մէջ, զոր ստորագրուած էր 70 միլիոն Սէ-Չուան բնակչութեան կողմէ: Պարզ է որ այդ շարժման մէջ բո՛ւն ժողովուրդին շահերը ի նկատի չէին առնուէր, այլ չինական դրամատէրերու շահերը, որոնք աւելի կը նախընտրէին իրենց գրպանները լեցնել քան թէ օտարներունը: Այդ ամբողջ շարժումը յայտնի է «Երկաթուղային կռիւ» անունով:

Օտար դրամագլուխի դերը տակաւին վերջացած չէ Չինաստանի մէջ: Չինաստանը — այդ ապագայ երկիրն է. ան իր մէջ ունի՝ դրամատիրական դարգացման համար՝ անհաւատալի կարելիութիւններ: Ու եթէ մինչև հիմա Չինաստանը առիթը տուած չէր որ մեծ պետութիւններն իրարու վրայ յարձակէին՝ ամենալաւ պատառը ձեռք ձգելու, բայց շնորհիւ եւրոպական պատերազմին, թէ՛ ձափոնը, թէ՛ Ռուսաստանը և թէ՛ Ամերիկան ուժգին կերպով կը սկսին երկարել իրենց ձեռքերը չինական փախլավային:

Ճարոնը և Ռուսաստանը շարունակ, այսպէս ըսենք, արթուն վիճակի մէջ կեցած էին Չինաստանի մասին, շնորհիւ իրենց մօտիկութեան այդ երկրին: Ու քանի որ թէ՛ Անգլիան, թէ՛ Ֆրանսան և թէ՛ Գերմանիան չափէն աւելի զբաղած են իրենց երկիրներով, հետեւաբար, անոնք որոնք կրնան մութ ջուրին մէջ ձուկ որսալ՝ սկսած են որսալ: Ճարոնն արդէն Ռուսաստանի հետ պայմանագրութիւն մը կնքած է՝ Չինաստանի մէջ միախորհուրդ գործելու համար: Անգլիոյ համար այդ միութիւնը թէև հաճելի չէ, սակայն ան ստիպուած է լռել, ու

րովհետև Ճարոնէն ակնկալութիւններ ունի՝ վերջինիս օգնութիւնը անհրաժեշտ գտնելով Հնդկաստանի մէջ ծագելիք խառնակութիւնները զսպելու պարագային: Ու Ամերիկան նաև բացարձակօրէն քայլեր կ'առնէ Ճարոն-Ռուս վտանգին դէմ՝ Չինաստանի մէջ: Ամբողջ «պատրաստութիւն» անուան տակ եղած այն աղմուկը՝ որպէս թէ Մէքսիքոյի և Գերմանիոյ յարձակումներէն պաշտպանուելու համար՝ ուրիշ գլխաւոր նպատակ չունէր քան Ճարոնը վախցնելու նպատակ: Ուօշինկթընի կառավարութիւնն այս երկրի խոշոր դրամատէրերուն՝ Մօրկընին, Ռաքֆէլլըրին և ուրիշներուն՝ յայտնած է որ անոնք Չինաստանի մէջ գործող մեծ պետութեանց դրամատուներու միութեան չէզոք կերպով կրնան մասնակցիլ, բայց ինք չուզեր պաշտօնապէս խառնուիլ:

2.

ՄՕՏԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ինչպէս Ափրիկեան, Փոքր Ասիական և Չինական խնդիրները՝ նոյնպէս ալ Մօտաւոր Արևելեան հարցը՝ կը շահագրգռէ բոլոր առաջնակարգ պետութիւնները: Սակայն պատմականօրէն, այդ խնդիրը ամենէն շատ կապուած է Ռուսիոյ վաղուց իվեր ունեցած յոյսերուն հետ -- ձեռք ձգել կ. Պօլիան իր նեղուցներով ու այդպէսով դուրս ելլել դէպի ազատ ծովերը:

1856 թուականի Ռուս-թրքական պատերազմի ժամանակ Անգլիան և Ֆրանսան կ'օգնէին Ռուսիոյ՝ Պօլիսը գրաւելու համար, պայմանաւ մը որ Ռուսաստանն իրաւունք չունենար Սեւ ծովի վրայ պահեստանոցներ ու բերդեր շինելու:

Ֆրանքօ-փրուսական պատերազմը քիչ մը ազատ արձակեց Ռուսիոյ ձեռքերը այդ մասին: Թէ՛ Ֆրանսան և թէ՛ Գերմանիան շահագրգռուած էին Ռուսաստանն իրենց կողմը քաշելու ու պատրաստ էին տալու անոր քանի մը ազատութիւններ Պալքանեան թերակղզիին վրայ գործելու համար: Ռուսաստան չի յապաղեցաւ այդ պարագայէն օգտուելու:

1877-ին Ռուսաստանը, եթէ ոչ ուղղակի, գոնէ ամէն կերպ աշխատեցաւ որպէսզի Պոսնիան: Հէրցեգովինան, Պուլկարիան ու Սերպիան թուրքիոյ դէմ ապստամբեցնէր: Երբ թուրքերը սկսան մօտենալ Պէլկրատին՝ Սերպիոյ մայրաքաղաքին՝ Ռուսաստ-

տանը պատերազմ յայտարարեց Թուրքիոյ դէմ: Այս պատերազմի յայտարարութիւնն եղաւ հակառակ այն բանին որ Ալեքսանդր երկրորդը խօսք տուած էր անդլիական դեսպանին, թէ Ռուսաստանը Պօլսոյ վրայ պիտի չի քալէր: Ու երբ ռուսները, շատ մը յաղթութիւններէ վերջ՝ սկսան մօտենալ Պօլսոյ, անդլիական նաւատորմիդը մօտեցաւ Տարտանէլին: Աւստրիան ևս օգնութեան դնաց Թուրքիոյ: Այս տեսակ պայմաններու տակ Ռուսաստանը կրկին անգամ յետաձգեց իր դարաւոր յոյսի իրականացումը, այն է Պօլսոյ գրաւումը: Խաղաղութիւնն կրնաքուեցաւ Սան Սթէֆանոյի մէջ: Պուլկարիան, Սերպիան, Ղարատաղը և Յունաստանը դարձան Թուրքիայէն անկախ պետութիւններ:

Թէ՛ և Ռուսիան այդ պատերազմէն շատ բան ձեռք չի բերաւ, սակայն իր օգնութեամբ ազատուած սլաւ ժողովուրդները Պալքանեան թերակղզիի վրայ դարձան այդ երկրին իրական տէրերը: Ռուսիոյ Պալքանեան տէրութեանց գործերուն խառնուելը, անշուշտ, կը կատարուէր որպէս ճնշուած սլաւ եղբայրներու շահերը Թուրքիոյ բռնութենէն պաշտպանելու նպատակաւ: Ռուսիոյ ուղղակի հակառակորդը Պալքանեան թերակղզիին վրայ Աւստրիան էր, որուն ետև կեցած էր Գերմանիան, իսկ ատոնց քայլերն արթուն կերպով կը հսկէին Անգլիան, Ֆրանսան ու Իտալիան:

Հետևաբար, զարմանալի չէ, որ ռուս-ճարտնական պատերազմէն ու թրքական յեղափոխութենէն վերջ, Պալքանեան թերակղզիին վրայ կը սկսին խառնակութիւններն ու պատերազմները: Ամբողջ Եւրոպան կարծես թէ ինքզինքը վառօդէ մառանի մը վրայ գտաւ: Իւրաքանչիւր անգոյշ քայլ մեծ պետութեանց կողմէ, կրնար պայթում յառաջ բերել:

1878-էն ի վեր Պալքաններու մէջ շատ բաներ փոխուեցան: Թէ՛ Պուլկարիան, թէ՛ Սերպիան, թէ՛ Յունաստանն ու վերջապէս թէ՛ Ղարատաղը չափէ աւելի խոչորցան և ուժեղացան: Երբ Ռուսաստանը ձաբոնի հետ պատերազմի բռնուած էր, Աւստրիան և Գերմանիան յաջողեցան Մօտաւոր Արևելքի մէջ հաստատուն հող ունենալ: Սանճագի երկաթուղիի շինութիւնն Աւստրիոյ կողմէն՝ մօտալուտ սոսկալի պայթումի մը սկիզբն էր:

Շնորհիւ այդ երկաթուղիի գծին Աւստրիան ու նաև Գերմանիան Եգէյան Ծովուն կը մօտենային:

Այս բանին դէմ էին ո՛չ միայն Ռուսիան, Ֆրանսան, Անգ-

լիան ու Իտալիան, այլև Սերպիան ու Պուլկարիան, որոնց շահերը, մասնաւորապէս, կը վտանգուէին: Սերպիոյ շահերուն Աւստրիան մեծ հարուած մը տուած էր Պանա-Չերցէքը իրեն միացնելով 1908-ին: Սերպիան որ հարուստ է ցորենով, իւղով ու արջառով (խոզ)՝ չափէ աւելի կարիք ունէր իր գիւղատնտեսական արտադրութիւնները ծախելու շուկայի մը: Աւստրիոյ մէջ Սերպիան իր ունեցածը չէր կրնար ծախել, որովհետև մաճարական խաշնարածները իրենք զիրենք մաքսային պարիսպով մը ապահոված էին: Հետևաբար Սերպիոյ կը մնար ի՛նչ գնով որ ալ ըլլար՝ Ատրիականի եզերքը նաւահանգիստ մը ձեռք բերել: Այդ բանը Սերպիոյ գոյութեանը համար ամենէն կենսական պայմաններէն մին դարձած էր: Սերպիան Աւստրիոյ դէմ դժուար թէ կրնար կռուիլ, այդ պատճառաւ ան, ինչպէս նաև Պալքանեան միւս պետութիւնները, յարմար առիթի մը կ'սպասէին միայն, երբ կարելի կրնար ըլլալ Թուրքիոյ վրայ յարձակիլ ու իլեւ վերջինէն Մակեդոնիան: Մակեդոնիոյ նահանգներէն մին՝ Սելանիկը կը գտնուի Եգէյան Ծովուն վրայ:

Այդ յարմար վայրկեանը հասած էր, երբ Թուրքիոյ մէջ հակայեղափոխական շրջանն սկսաւ ու յեղափոխութիւնները մէկը միւսին յաջորդեցին, տկարացնելով Թուրք կառավարութիւնն որ չի կրցաւ զանոնք զսպելու վերջապէս, երբ Իտալիան Թրիպոլիի վրայ յարձակեցաւ 1911-ին:

1912-ին Պուլկարիան, Սերպիան, Ղարատաղը և Յունաստանը հիմնեցին այսպէս կոչուած «Պալքանեան Միութիւնը», եւ միացեալ ուժերով յարձակեցան Թուրքիոյ վրայ: «Պալքանեան Միութիւնը» յաղթական դուրս ելաւ այս պատերազմէն, սակայն այդ յաղթութեան հետևանքն ա՛յն եղաւ, որ դաշնակից Սերպիոյ և Պուլկարիոյ միջև կողոպուտը բաժնելու ժամանակ՝ պատերազմ առաջ եկաւ: Սլաւօ-թրքական պատերազմէն անմիջապէս վերջը կռուախնձորը նորէն նոյն Մակեդոնիան դարձաւ: Ընդհանուր առմամբ «Պալքանեան Դաշնակցութիւնն» քանի յաղթութիւն յաղթութեան ետևէ կը տանէր, թէ՛ Սերպիոյ և թէ՛ Պուլկարիոյ նուաճողական ասորժակները կը բացուէին: Պուլկարիան կ'ուզէր մինչև Պօլիս ոտքը նետել ու Մարմարայի մէջ նաւահանգիստ մը ունենալ, սակայն անոր այդ փափաքին դէմ կեցած էր Ռուսիան:

Իսկ Աւստրիան Սերպիոյ դէմ կեցած էր ու չէր ձգեր անոր Ատրիականի վրայ հաստատուելու ջանքերն իրագործելու: Յու-

նաստանն ալ Եգէյեան Ծովու կղզիները գրաւելու փափաքը ունէր, ու անոր առջև կային բոլոր Եւրոպական պետութիւնները, որոնց դէմ չէր կրնար ելլել:

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ըսել, որ Պալքանեան երկրորդ պատերազմէն սկսեալ, Սերպիոյ ետին կեցած էր Ռուսիան, Պուլկարիոյ ետին՝ Աւստրիան ու Գերմանիան, Յունաստանի ետին՝ Ֆրանսան:

Երկրորդ Պալքանեան պատերազմի հետեանքն ա՛յն եղաւ, որ Պուլկարիան բաժնուելով Սերպիայէն՝ ա՛լ աւելի մօտեցաւ Աւստրիոյ ու Գերմանիոյ, և հետեաբար սկսաւ թշնամական դիրք բռնել Ռուսիոյ դէմ:

Ամբողջ աշխարհը լարուած ուշադրութեամբ կը հետեւէր Պալքանեան դէպքերուն: 1912-1913-ին արդէն պարզ էր, որ շատ պզտիկ բան մը պակաս էր որպէսզի ամբողջ Եւրոպան պատերազմական դաշտի մը վերածուէր: Ամբողջ խնդիրը կախումն ունէր այն բանէն թէ ինչպէս պիտի վերջանայ Աւստրիոյ ու Սերպիոյ միջև մղուած հակամարտութիւնը՝ Ատրիականի վրայ վերջինիս կողմէ նաւահանգիստ մը ունենալու համար: Առաջուց արդէն ամենուն յայտնի էր որ եթէ Սերպիոյ ու Աւստրիոյ միջև պատերազմ ծագելու ըլլար (որ արդէն թէ մէկ և թէ միւս կողմը առիթի մը կը սպասէր), պիտի սկսէր ընդհանուր հաշուեյարդարութիւնը: Գերմանիան Աւստրիոյ ու Թուրքիոյ հետ պիտի ընթանար իր Փոքր Ասիոյ մէջ ունեցած շահերու պատճառաւ (Պաղատտի երկաթուղին): Ռուսաստանն՝ որպէսզի Պօլխը գրաւէր, Սերպիոյ պիտի օգնէր ընդդէմ Աւստրիոյ ու Գերմանիոյ: Անգլիան՝ պատեհութենէն օգտուելով՝ պիտի ուզէր իր մրցակից Գերմանիայէն ետ խլել համաշխարհային շուկային մէջ կորսնցուցած առաջնութիւնը: Դժուար չէր նկատել որ Ֆրանսան ևս պատեհութիւնը պիտի չփախցնէր ձեռքէ իր կորսնցուցած Ալգաս-Լօրէնը ունենալու: Նոյնպէս, ուէ մէկը չէր կասկածէր, որ մնացեալ բոլոր մեծ պետութիւնները, ինչպէս Ճաբոնը, Ամերիկան ու Իտալիան, պիտի տեղաւորուէին պատերազմական այդ համերգին մէջ իւրաքանչիւրն իր տնտեսական ու քաղաքական շահերու տեսակէտէն:

Որպէսզի աւելի պարզ կերպով կարող ըլլանք հասկնալ թէ ինչո՞ւ այս երկար ժամանակէ իվեր պատրաստուող սոսկալի պատերազմը կրնար ու պիտի պայթեր, պէտք է ցոյց տալ նաև ա՛յն կապը, կամ օղակը զոր կայ արդիւնաբերական, հասոյթաբեր գրամագլուխին և զինուորականութեան միջև:

Է.

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ա՛յն աստիճան, ի՛նչ աստիճան որ գրամագլուխը կը զարգանար ու նոր կերպարանք կ'առնէր, բոլոր գրամատիրական երկիրներու արտաքին քաղաքականութիւնն ալ անոր հետ կը փոխուէր:

Քանի տակաւին վաճառման արտադրութիւնները թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին շուկաներու մէջ գլխաւորաբար անմիջական գործածութեան առարկաներն էին, արտաքին քաղաքականութիւնն ալ խաղաղ բնոյթ մը ունէր: Սակայն 80-ական թրւականներէն սկսեալ արդիւնագործութեան զարգացումը աւելի ո՛չ թէ դէպի անմիջական գործածութեան առարկաներ արտադրելու ուղղութեամբ առաջ կ'երթայ, այլ արտադրութեան միջոցներ (երկաթուղիներ, մեքենաներ, վակոններ, զէնքեր ևն.) շինելու ուղղութեամբ: Գլխաւորաբար ա՛յն արդիւնագործութիւնը կը զարգանայ որ կապ ունի երկաթի ու պողպատի հետ, այսինքն մետաղագործութեան հետ:

Մետաղագործութիւնը կը զարգանայ չափէ՛ աւելի արագօրէն: 1860-ին, օրինակի համար, համաշխարհային շուկայի մէջ կար 7 միլիոն թօնօ երկաթ. իսկ 1910-ին 70 միլիոն թօնօ: Այս պատճառաւ բոլոր երկիրներու ներքին շուկաներու մէջ պէտք եղած երկաթէն ու պողպատէն աւելի՛ մետաղ արտադրուած ըլլալով՝ եւրոպական բոլոր խոշոր երկիրներու գրամատէրերը վերջին քսան տարիներու ընթացքին պէտք էր որ նոր շուկաներ փնտռէին քաղաքակրթական ու արդիւնագործական տեսակէտէ յետամնաց երկիրներու մէջ:

Եւրոպական մեծ տէրութիւնները այդ օտար երկիրները բռնի ուժով իրենց ձեռքը կը ձգէին՝ հոն երկարաձգելով տասնեակ հազարաւոր մղոններ երկաթուղային գծեր, շինելով զանազան կարգի գործարաններ և այդպիսով երկաթով ու պողպատով լեցուն իրենց շուկաները կ'ազատէին աւելորդ մետաղէ:

Իրենց աւելորդ մետաղները ծախելու համար, ահագին երկրամասեր գրաւելը ունի նաև ուրիշ մէկ կարեւոր պատճառը: Եւրոպական երկիրներու գրամատէրերը այդ հեռաւոր երկիրներ

ըր կը քալեն նաև շնորհիւ անոր որ հոն աշխատավարձը աժան է : Գաղութային այդ բոլոր ձեռնարկներու մէջ արժէ նկատել որ շատ քիչ եւրոպացիներ կ'աշխատին : Եւրոպացիները միայն երկրաչափներ , մեքենագէտներ և կառավարիչներ են , «բոլոր մնացեալները» տեղացիներ : Պարզ է որ չինացիին , հնդիկին կամ սեւամորթին աւելի դիւրին է շահագործել , քան անգլիացիին , Փրանսոսացիին կամ գերմանացիին : Ի զուր չէ որ անգլիացի գրող Գիլիլիմի մէկ արտայայտութիւնը ա՛յնչափ ժողովրդականացած է թէ՛ «Սուէզէն անդին դէպի արեւելք՝ տասը պատուիրանները կարելի է մոռնալ» :

Գաղութներու մէջ չկայ ո և է գործաւորական օրէնսդրութիւն — հոն օրէնքները գործաւորներու համար չե՛ն գրուած : Կալիֆորնիա ու Պոմպէյի մէջ (Արեւմտեան Հնդկաստան) , օրինակի համար , աշխատավարձը ո՛չ միայն հինգ անգամ քիչ է քան Մանչէսթրի մէջ , այլ հոն նո՛յն իսկ տպարանական բանուորները օրական 20 ժա՛մ կ'աշխատին : Այլեւս ի՞նչ խօսիլ Ափրիկէի սեւերու մասին , որոնց հետ կը վարուին այնպէս՝ ինչպէս գերիներու հետ :

Հաւաքուած ապրանքներն ու դիզուած դրամը աւելի բարձր տոկոսով մը գործածելու կարելիութիւնը կար գաղութներու մէջ , քան թէ բո՛ւն իրենց հայրենիքներուն մէջ , աժան աշխատանքն ու այսպէս կոչուած՝ քիլօմէթրական վստահութիւնները՝ երկաթուղային գծերու շինութեան մենաշնորհներ ստացած պարագային , խոշոր տոկոսով փոխատուութիւնները՝ եւրոպական խոշոր դրամագլուխը կը մղեն դէպի նոր երկիրներ տիրելու՝ աշխարհակալական քաղաքականութեան :

Սակայն ո՛չ խոշոր շահով փոխատուութիւնները և ոչ ալ երկաթուղային գծերու շինութեան մենաշնորհները դիւրին կերպով ձեռք չեն ձգուիր : Այս՝ կտաւ , քթան կամ ուէ այլ անմեղ ապրանք ծախելու չի նմանիր :

Ուրիշ խօսքով , կտաւ ու հագուստեղէն կրնաս ծախել սեւամորթին ու չինացիին , առանց անոնց երկիրները գրաւելու : Բայց երկիրներ գրաւել կը սկսին դրամատէրերը՝ երբ անքաղաքակիրթ ու յետամնաց երկիրներու մէջ երկաթուղիի գծեր շինել կը սկսին : Շատ անգամներ այդ ճամբաները տեղացիներուն երբէք պէտք չեն . անոնք միայն ձեռնտու են եւրոպական երկաթ-պողպատային խոշոր ընկերութիւններուն ու դրամատուներուն : Կը բաւէ որ ո և է մեծ ընկերութիւն մը հետաքրքրուի

գաղութներու մէջ երկաթուղային գիծ շինելու , կամ խոշոր փոխատուութիւն մը ուղէ ընել՝ իրենց պատկանած երկրին կառավարութիւնը՝ որ իրենց կառավարութիւնն է՝ պատրաստ է խսկոյն թէ՛ բարոյապէս և թէ՛ նիւթապէս օգնելու անոնց : Այդ մեծ ընկերութեանց պատրաստ է ծառայելու դեսպանը , իսկ եթէ պէտք ըլլայ նաև նաւատորմիղն ու բանակը ամէն ատեն ու ամէն տեղ :

Օտարներու երկիրները , առանց զինուորական ուժի , կարելի չէ գրաւել : Այդ երկիրները գրաւելէ վերջ՝ եւրոպական մեծ տէրութիւնները կը սկսին Ասիոյ ու Ափրիկէի նախնական վիճակի մէջ գտնուող տեղացիներուն ստիպել գործելու հանքերու մէջ , երկաթուղային գծերու շինութեան վրայ և այլն :

Այս կէտէն արդէն յայտնի է մետաղագործութեան զարգացման հետ մասնաւորապէս կապ ունեցող աշխարհակալական քաղաքականութիւնն ու զինուորականութիւնը : Սակայն կան նաև այլ կէտեր , որոնք պատճառ կը դառնան բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներու դրամագլուխներուն աշխարհակալական ու զինուորակոն ձգտումներուն :

Ժամանակակից ամբողջ զինուորականութիւնն ու ռազմական մթերքներու արդիւնագործութիւնն ո՛ւղղակի կերպով կապուած է մետաղագործութեան հետ : Զինուորականութեան պաշտպան կանգնելով , խոշոր դրամագլուխը կ'աւելցնէ երկաթի ու պողպատի գինը :

Ինչպէս որ երկաթուղիներու շինութեան , վայրաշարժերու և վակոններու կառուցման , նոյնպէս ալ «բէթոններու , ընդծովեաներու , զրահաւորներու և ռազմական գործին վերաբերեալ բոլոր անհրաժեշտութեանց համար կը պահանջուի ահագին քանակութեամբ երկաթ ու պողպատ : Միայն մէկ հատիկ «բէթոն» շինելու համար պէտք է 20,000,000 փաունտի չափ մետաղ : Զարմանալի չէ , ուրեմն , որ Գերմանիոյ բոլոր գլխաւոր դրամատուները՝ թէ՛ երկաթագործական և թէ՛ մետաղագործական ընկերութիւնները՝ Գրուփի գործարանն ալ հետք առնելով՝ կը կազմեն հսկայ Բրէ՛ն մը :

Գրուփի դերը կը խաղայ Անգլիոյ մէջ Արմսթրոնկը , Վիկլորսը և ուրիշներ . Ֆրանսայի մէջ Շուէյտէր և Ընկ . ը :

Մետաղագործութեան ու ռազմանիւթերու արդիւնագործութեան այս թրքսութիւնները զոր միլիառներու հետ կը խաղան , ամբողջ երկիրներ իրենց փերուսն մէջ առած՝ անոնց ճակատա-

գիրներուն հետ կը խաղան: Այդ խոշոր ընկերութեանց ներկայացուցիչներն ու կառավարիչներն են որ փարլամէնթներու մէջ կը բազմին, և որ ամբողջ օրէնսդրական հաստատութիւններն ու նախարարութիւնները իրենց ձեռքերուն մէջ են: Այս թըրքսութներու մէջ մարդիկ կան որոնք անգլիական ու գերմանական արքայատոհմին կը պատկանին: Կ'ըսուի թէ Քրուսիի գործարաններու ամենէն մեծ բաժնետէրերէն մին ինքը Վիլհէմն է:

Ահա՛, այսպէս կոչուած, «բարձրագոյն» դրամագլուխի այս ներկայացուցիչներն են որ շահ ունին թէ՛ աշխարհակալութենէն և թէ՛ զինուորականութենէն: Ատոնք են որ բոլոր երկիրներու մէջ կ'աշխատին որպէսզի զինուորական պիւտճէները անհաւատալի կերպով աւելնան ու անուղղակի հարկերու ամենէն խոշոր մէկ մասը՝ զոր ժողովուրդին մեծամասնութենէն կը փրցնեն՝ կուլ երթայ զինուորականութեան: Զինուորական պիւտճէները, մասնաւորապէս, շատ ծանր կերպով կ'աղդեն ա՛յն երկիրներու ժողովուրդներու վրայ, ուր ուղղակի հարկերը ամբողջ հարկերու միայն 12 տոկոսը կը կազմեն, այսինքն անուղղակի հարկերը զոր ժողովուրդին կռնակէն կը քամուի, կը կազմեն 88 տոկոսը, ինչպէս Ռուսաստանը և Թուրքիան ու ո՛չ թէ 40 տոկոսը, ինչպէս Անգլիան է:

Ընդհանուր առմամբ, թէ՛ Անգլիոյ, թէ՛ Գերմանիոյ և թէ՛ սուհասարակ բոլոր միւս առաջնակարգ պետութեանց մէջ, զինուորականութիւնը կը լափէ ժողովուրդի հարստութեան համարեայ թէ ամբողջ ունեցածը ու գործաւոր ժողովուրդի առանց այն ալ դառն կեանքը կը դարձնէ ա՛լ աւելի սոսկալի:

1871-էն մինչեւ 1912 թուականը Ռուսիան, Ֆրանսան, Անգլիան և Գերմանիան բանակին ու նաւատորմին վրայ ծախսած են 40 միլիարդ տոլար:

1912-էն վերջ, բոլոր երկիրներու մէջ զինուորականութիւնը ա՛լ աւելի թուիչք մը ունեցաւ՝ շնորհիւ իտալո-թուրք և Պալքանեան պատերազմներուն: Իսկ ներկայ համաշխարհային սպանդանոցին մէջ այդ անիծեա՛լ զինուորականութիւնը հասաւ իր գագաթնակէտին:

Պատերազմը դեռ չէ վերջացած, սակայն անոր վրայ արդէն 50 միլիարդ տոլար ծախսուած է, աւելի քան չորս առաջնակարգ տէրութիւնները ծախսած էին վերջին քառասուն տարուան մէջ:

Թէ ո՛րչափ ռազմանիւթերու արտադրութիւնը կապուած է խոշոր դրամագլուխին հետ (մետաղագործութեան հետ), կը

յայտնուի այն բանէն, որ խաղաղութեան մասին լուրեր տարածուելուն պէս՝ երկաթագործական ու մետաղագործական ընկերութեանց բաժնեթուղթերու դները կը սկսին իյնալ, մինչդեռ խաղաղութեան այն պիտոյքները զոր պատերազմի հետ առընչութիւն չունին՝ կը սկսին բարձրանալ իրենց գներուն մէջ:

1912 թուին Քրուսիի ընկերութիւնն արդէն 35 միլիոն տոլարի զուտ շահ մը ունեցաւ, սակայն զայն համեմատելով 1915-ին ունեցած 85 միլիոնի շահուն հետ՝ ոչինչ է նախկինը: Անհաւատալի կերպով կը հարստանան ո՛չ միայն պատերազմող երկիրներու երկաթ, տինամիթ արտադրող ընկերութիւնները, այլ նաև չէզոք երկիրները: Մատնանշուած (երկաթ, տինամիթ, թնդանօթ) արտադրող ամբողջ աշխարհի ընկերութիւններու շահուն համար է որ գլխաւորաբար կը մղուի այս՝ բոլոր պատերազմներէն ամենաարիւնահեղ պատերազմը զոր մարդկային պատմութիւնը երբէք տեսած է:

Վերջին 20-30 տարիներու ընթացքին պատմութեան մէջ երեւան եկան Ափրիկեան, Փոքր-Ասիական, Հեռաւոր և Մօտաւոր Ասիական խնդիրները: Տարբեր-տարբեր երկիրներու միջեւ մղուած բոլոր պատերազմները սկսուած ու առաջ տարուած են որպէս թէ իտէալական այսինչ կամ այնինչ ձգտումներու համար, յանուն քաղաքակրթութեան ու տղատաղրութեան նպատակներու, յանուն սեփական հայրենիքի ազգային պատուոյ պաշտպանութեան և կամ, վերջապէս, յանո՛ւն ճնշուած ազգերու փրկութեան: Ներկայ պատերազմը սկսաւ՝ մէկ կողմէն ռամկավարական սկզբունքներու պաշտպանութեան անուան տակ՝ փրկուսիական զինուորականութեան դէմ կռուելու և դժբաղդ Սերպիոյ ու Պէլճիքայի պաշտպանութեան սիրոյն, միւս կողմէն յանո՛ւն գերմանական քաղաքակրթութեան ու ազգային ոգու պաշտպանութեան՝ ընդդէմ խաղախներու յարձակման: Իսկ իրականութեան մէջ, ինչպէս այս պատերազմը նոյնպէս վերջին ժամանակներու բոլոր պատերազմներու հիմքը կը կազմեն բովանդակ աշխարհի խոշոր արդիւնագործական դրամագլուխի շահերը: Համաշխարհային պատերազմի երկարաձգմամբ այս կէտը աւելի՛ ու աւելի ակնյայտնի ու պարզ կը դառնայ ամենուն համար:

ՀԱՅ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ✓ 1. Ա. Պէնսըն՝ Պատերազմ և Հայրենասիրութիւն
Թարգմ. Գ. Տումանեանի 5 սէնթ
2. Տօքթ. Ա. Ինկըրման՝ Ներկայ Պատերազմի
Պատմա-Տնտեսական Պատճառները
Թարգմ. Ռուսերէնէ՝ Պոնտացի 10 սէնթ

ԳԻՆ 10 ՍԷՆԹ

68

2013

